

Slavna njemačka glumica, koja je pred nacistima pobjegla u Zagreb, vodila je buran život: triput se udavala, jedan muž i prijateljica ubili su se pred njezinim očima, a o njenih 20 godina provedenih u Hrvatskoj svjedoči upravo otvorena izložba u Berlinu

Napisala **Jagoda Zamoda**

Snimci: Arhiva Muzeja grada Zagreba

Spomen-soba Bećanke Tille Durieux, najveće njemačke glumice s početka prošlog stoljeća, koja je dvadesetak godina živjela u Zagrebu i u čijem su se salonu u Jurjevskoj ulici okupljali mladi intelektualci, umjetnici, pisci i kazalištarci, iz Muzeja grada Zagreba preseljena je u - Berlin. Ostavštinu slavne sugrađanke: fotografije i osobne predmete te devetnaest umjetnina što ih je, jedanaest godina nakon glumičine smrti, Zagrebu darovala njezina nasljednica i prijateljica Erika Danhoff, od 28. siječnja Berlinčani mogu vidjeti na izložbi "Tilla Durieux i Zagreb". Postavljena je u Heimatmuseumu u rezidencijalnoj berlinskoj četvrti Charlottenburg, gdje je neokrunjena kraljica berlinskog kazališta zlatnih 20-ih, proživjela posljednjih petnaest godina. Izložbu, čiji je autor kustos Muzeja grada Zagreba Slavko Šterk, otvorili su gradonačelnica Charlottenburg-Wilmesdorfa Monika Thiemen i njezin zagrebački kolega Milan Bandić.

U Zagrebu je Tilla, za Drugog svjetskog rata, počela pisati i autobiografiju "Mojih prvih devedeset godina", čiji je hrvatski prijevod objavio 2001. nakladnik koji nosi njezino ime, "Durieux". Slobodan Šnajder joj je posvetio radiodramu "Draga Tilla", u Zagrebačkom kazalištu mladih, u režiji Dubravke Crnojević-Carić, prije tri godine izvodila se drama "Tillina kutija", nastala prema motivima njezinog dramskog teksta "Zagreb 1945.", koji je dotad igran samo jednom, u Luzernu. Na berlinskoj izložbi nalazi se i opsežna knjiga naslovljena jednostavno "Tilla" iz pera Spomenke Štimac, i to na izvorniku - esperantu, te prijevodu na japanski, a prikazuje se i dokumentarni film Mire Wolf "Tilla Durieux - zahvala Zagrebu".

Tilla je voljela Zagreb, koji je bio i njezin grad kroz tolike godine i uz koji je i kasnije ostala trajno vezana - posvjedočila je glumica Erika Danhoff, potpisujući 1982. u zgradi Sabora u Zagrebu povelju o darivanju dijela Tilline zbirke umjetnina, koja je nekoć bila mnogo vrednija i bogatija.

Kad je, naime, 1933. s trećim suprugom, berlinskim Židovom, bankarom i poduzetnikom Ludwigom Katzenellenbogenom, bježeći iz Njemačke pred nacizmom našla utočište u Zagrebu, u njezinoj su se zbirci skulptura i crteža (među kojima su bila i djela Marca Chagalla i Augustea Renoira) nalazila 104 ekspanata, a biblioteka je imala više od 3000 naslova. Sve to uspjela je, preko Švicarske, ►

TILLA DURIEUX

Zagrebački dani
kazališne kraljice

Dvadesetih godina prošlog stoljeća Tilla Durieux, inače rođena Bečanka, bila je najpopularnija njemačka kazališna glumica

ani
ljice

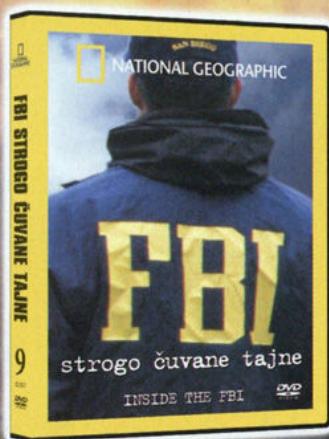
NATIONAL GEOGRAPHIC

VAM PREDSTAVLJA

seriju najboljih svjetskih
dokumentarnih filmova na DVD-u!

U PRODAJI!

SINKRONIZIRANO NA HRVATSKI

FBI

STROGO ČUVANE TAJNE

Nakon desetljeća proganjanja mafijaša i narko-bossova, u vremenu nakon napada 11. rujna, FBI se bori proširiti svoju misiju. Uđite u središte FBI-a s National Geographicom koji je dobio pristup prostorima koje nitko dosada nije snimio.

Jutarnji list

29⁹⁰ kn
SAMO UZ JUTARNJI LIST

NASLOVI KOLEKCIJE:
05.02. KLONIRANJE: KONTOVERZNA SUDBINA ČOVJEČANSTVA

Prihod od prodaje ovoga video zapisa pomaže našoj neprofitnoj misiji za bolje globalno razumijevanje kroz obrazovanje, pretraživanje, istraživanje i čuvanje.

1

Četverogodišnja Tilla, 1884. (1). Majka Ottilie, pijanistica, branila joj je da se bavi glumom (2). Otac Richard Godeffroy, profesor kemije, umro je kad je Tilli bilo 15 godina (3). Prvi brak, sa slikarem Eugenom Spirom, trajao je godinu dana (4). Drugi suprug, galerist Paul Cassirer, se ubio (5). S trećim mužem, bankarem Ludwigom Katzenellenbogenom, pobjegla je 1933. u Zagreb (6)

3

2

dopremiti iz svog nekadašnjeg raskošnog berlinskog stana u čijem su se salonu okupljali ugledni njemački umjetnici, osobito slikari i glumci. Ali, još prije Tillina konačnog povratka u Berlin 1955., gdje je nastavila kazališnu karijeru i glumila sve do svoje devedesete, velikom se dijelu umjetnina i knjiga zameo trag.

No, zato je Tilla ostala zabilježena u zagrebačkim kulturnim kronikama. Zagreb joj se, kako je napisala u memoarskoj knjizi "Mojih prvih devedeset godina", neobično svidio već za prvog gostovanja u HNK, u listopadu 1933. U operi je upoznala groficu Zlatu Lubienski, a njihovo je poznanstvo preraslo u prijateljstvo. Od 1938. Tilla je s mužem živjela u dvije sobe, s kuhinjom i kupaonicom, u prizemnom stanu u vili Androwsky-Lubienski u Jurjevskoj ulici 27 na Gornjem gradu. Vilu je 1881., navodno, za Zlatinu majku dao sagraditi biskup Josip Juraj Strossmayer. Zlata Lubienski je živjela skromno s dvoje djece, a Tilla kaže da njoj, "koja joj je bila odana i u najtežim trenucima, može zahvaliti da nije umrla od gladi u nekom zabačenom kutku". Nekoć najelegantnija žena kazališnog Berlina, čije su se haljine kopirale, koja je uživala u blagostanju, nakon Drugog svjetskog rata u Zagrebu se, naime, prehranjivala radeći kao krojačica u Zemaljskom kazalištu lutaka.

Glumicu neobične privlačnosti i otmjenosti, pomalo egzotičnog izgleda, ovalna lica s istaknutim jagodičnim kostima, kosih zivahnih sivih očiju i smeđe kose, u berlinskim kazališnim krugovima nazivali su vampom. Tilla je u svom pariškom atelijeru, u bolesničkim kolicima i kistom zavezanim za desnu šaku, 1914. portretirao 73-godišnji Auguste Renoir, a pozirala je i slikarima Oskaru Kokoschki i Maxu Slevogtu. U Njemačkoj ime joj se, jer je svjedočila dvama samoubojstvima, povlačilo i po stranicama crne kronike. Udavala se tri puta, drugi suprug joj se ubio, a trećeg muža nije uspjela spasiti od nacističkog logora.

Tilla Durieux rođena je kao Otilie Godeffroy, 18. kolovoza 1880. u Beču, u kući koju je sagradio njezin djed Edmund Hrdlička, majčin otac koji potječe iz Zemuna, a u Beču je bio dvorski savjetnik u ministarstvu vojske. Durieux, djevojačko prezime očeve majke Francuskinje, Tilla je uzela kad se, iako se njezina obitelj tome žestoko protivila, počela baviti glumom. Tillin otac Richard Godeffroy bio je profesor kemije, a majka Otilie, po kojoj je i dobila ime, darovita mađarska pijanistica. Otac joj je umro od raka, u 46-oj godini, kad je Tilli bilo tek petnaest. U djetinjstvu je često bila osamljena, odrastala je bez nadzora, školu je pohađala neredovito i kod kuće je dobivala privatnu poduku. Od šeste godine svirala je glasovir i odlazila u bečku operu, a kad je majci najavila da se želi posvetiti učenu glume, ona ju je - pljusnula.

Za svoju majku Tilla je ionako govorila da je od svog oca naslijedila popriličnu dozu despotizma. Uporna Tilla ipak je dvije godine pohađala Kazališnu školu dvorskog glumca Karla Arnaua, a debitirala je 1901., u opereti "Trgovac pticama", u Olomoucu u Moravskoj. Bila joj je 21 godina i glumila je tirolskog dječaka. Kritičari su hvalili njezinu darovitost, ali i isticali - neuglednu vanjštinu. Stoga se, kako kaže, među kolegama ne prestano osjećala autsajderom.

Dvije godine kasnije počinje Tillin nezaustavljiv kazališni uspon u Berlinu. Dok je ugovorom još bila vezana za teatar u Wroclawu u Šleskoj, kazališni mag Max Reinhardt telegramom ju je pozvao u Berlin, na audiciju. Potpisala je ugovor na pet godina, ali je od silnog uzbuđenja propustila vlak kući i prespavala na klupi u parku. U Neues Theateru Maxa Reinhardta debitirala je 3. rujna 1903. uskočivši, umjesto bolesne glumice, prvakinja Gertrud Eysoldt, bez ijedne probe, u ulogu Salome u istoimenoj drami Oscara Wildea, koju je, dođuše, prije toga već igrala u Wroclawu. ►

Nakon što ju je odbacio, drugi muž Paul Cassirer širio je glasine da je zla, beskrupulozna i licemjerna te joj je slao njezine drage predmete - ali razbijene

- Svi su se - zapisala je - okupili oko mene, a ja sam teturala oko sreće. Kao plaho, osamljeno siroče, otapkala sam kući i za nagradu pojela komadić kobasice što sam ga još popodne bila kupila. Unatoč svemu, te se večeri ne bih mijenjala ni s kraljem. Od tog sam dana postala poznata u Berlinu.

Do toga, možda, ne bi niti došlo da je morala birati između ljubavi prema mladenačkoj simpatiji Fritzu i glume. Očekivala je da će je Fritz, s kojim je bila zaručena, zaposliti nakon završetka svog studija u Pragu, no on to nije učinio. Stoga se, bez mnogo razmišljanja, ne bi li se napokon oslobodila majčinog autoriteta, uskoro udala za šest godina starijeg slikara Eugena Spira. Opisala ga je kao "dugačkog i tankog, s kozjom bradicom, dobrog i dragog čovjeka, marljivog u svom poslu, čije je ime već imalo svoje mjesto na listi mladih talenata, a to mi je imponiralo". No, nakon samo godinu dana braka, Spiro ju je, nesvjesno, gurnuo u naručje galerista i mecena Paula Cassirera. Zamolio ju je, naime, da s tim moćnim čovjekom, koji je pomagao mlade umjetnike, bude što ljubaznija. A on ju je očarao već za njihova prvog susreta. Cassirer je tada bio oženjen, imao je sina i

kćer. Tilla je razvrgnula brak sa Spirom, koji se ponio krajnje pristojno i korektno.

S Cassirerom je ljeta provodila u kupalištu Noordwijk u Nizozemskoj, gdje je on na osamljenom pjesčanom sprudu, među sivozelenim dinama, sagradio ljetnikovac obojen u žuto, plavo i bijelo, a Tilla je učila jahati. Kad se pet godina nakon Tille rastao i on, vjenčali su se 1910. u matičnom uredu u Berlinu, a ona je tek nakon obreda obavijestila majku o novoj udaji.

Za Prvog svjetskog rata Cassirer se prijavio za dobrovoljca na fronti, a Tilla je završila tečaj za medicinske sestre i radila u zavodu Buch pokraj Berlina, u kojem je bilo smješteno 250 teških ranjenika, te u svom domu pripremala ručkove za siromašne umjetnike. Unatoč tome, s mužem, protiv kojeg je netko tko je oči-

to mrzio Židove podigao lažnu optužnicu na ratnom sudu, morala je 1917. bježati iz Njemačke, prokrijumčarivši u Zürich novac u potplatima cipela.

Nakon povratka u Njemačku, Tillin su brak počeli potresati skandalni. Novine su se raspisale o tome da se razvodi kako bi se mogla udati za baruna Lazyja von Hatvanya, sina mađarskog kralja šećera, te su podrobno izvještavale o tragičnom događaju u berlinskom hotelu Esplanade kad se pred njezinim očima pištoljem ustrijelila njezina dobra, a neki kažu čak i "intimna prijateljica". Prijateljičin muž nije je prestajao okrivljavati za ženu smrt. Sve to narušilo je njezino zdravlje, razboljela se, dijagnosticirana joj je upala potrbušnice, i uoči operacije u bolnici je sastavila oporuku. Nekako u to vrijeme ustrijelio se 19-godišnji sin njezinog muža, a on je pretrpio teški napadaj angine pectoris.

Prema meni se - zapisala je Tilla - počeo ponašati nepodnošljivo. Bilo je bjelodano da mu moja prisutnost ide na živce, a živčanost se potencirala u izljevljama mržnje. Stoga sam odlučila otići. Zapravo, kako nisam mogla zamisliti život bez njega, htjela sam svemu učiniti kraj. Bez riječi napustila sam kuću, odvezla se u Potsdam i uzela sobu. Te noći sam nemirno šetala ulicama, a pred zoru sam se toliko pribrala da sam se odlučila na razvod, a ne za otrov koji sam ponijela sa sobom. Kad je doznao gdje sam, Paul mi je slao predmete za koje je znao da ih volim, ali razbijene. Širio je o meni nemoguće glasine, opisivao me kao zlu, beskrupuloznu, licemjernu ženu, i sve to nakon dvadeset godina zajedničkog života.

Kad su se napokon susreli kod odvjetnika, Cassirer je u jednom trenutku otišao sam u drugu sobu. Odjeknuo je pucanj. Moleći Tilla za oprostaj, preminuo je ubrzo u bolnici.

- Paulu Cassireru zahvaljujem svoje najljepše i najgorče sate, velike uspjehe na pozornici i beskrajno unutarnje obogaćenje, ali i najdublji jad. S njim su moje oči vidjele krasotu svijeta, ali i isplakale najočanije suze - zapisala je u autobiografiji Tilla, koju su nakon Cassirerovog samoubojstva znanci na ulici izbjegavali, a novine blatile.

Tješio ju je bankar i poduzetnik Ludwig Katzenellenbogen, koji je zbog nje razvrgnuo svoj brak i 1930. se s njom vjenčao u Londonu. Kad je Hitler došao na vlast u Njemačkoj, Tilla je sa suprugom pobjegla u Švicarsku, a novac od prodaje imovine u Njemačkoj kupci su im slali skriven u katalozima i među stranicama knjiga.

S putovnicama Hondurasa sele se 1933. u Zagreb, u kojem je Tilla te godine gostovala. U početku im pomažu arhitekt Zdenko von Strižić i njegova supruga, koje su upoznali u Švicarskoj. Tillin muž ulaže novac u autobusno poduzeće u Zagrebu, a da bi postali suvlasnici opatijskog hotela Cristallo, Tilla je u Parizu prodala jedan svoj portret, vjerojatno onaj koji je naslikao Renoir. U međuvremenu je, naime, iz Njemačke uspjela iznijeti svoju biblioteku i dragocjenu ▶

Nakon II. svjetskog rata u Zagrebu je šivala kazališne lutke i kostime (gore i gore desno). Tilla je 1914. pozirala Augusteu Renoiru u njegovu pariškom atelijeru (desno gore), a u Berlinu ju je 1907. portretirao Max Slevogt (desno)

S glumcem Paulom Wegenerom u berlinskom kazalištu 1908. (gore). Kao Anitra u Ibsenovu 'Peeru Gyntu', 1912. (desno). Prvi nastup na sceni, 1901. u Olomoucu (dolje desno). U filmu 'Posljednji most' Helmuta Käutnera, 1954., s Marijom Schell i Barbarom Rütting (dolje sredina). Ulogom Salome Tilla je 1903. osvojila Berlin (dolje)

Kad sam odigrala prvu ulogu u Berlinu, počastila sam se komadićem kobasice. Bila sam izvan sebe od sreće. Te se večeri ne bih mijenjala ni s kraljem

U prizemnom stanu u vili Androwsky-Lubienski u Jurjevskoj ulici 27 na zagrebačkom Gornjem gradu, koju je 1881. sagradio biskup Josip Juraj Strossmayer, Tilla je s mužem živjela od 1938. (desno). Tilla s groficom Zlatom Lubienski na Rabu, 1936. (dolje)

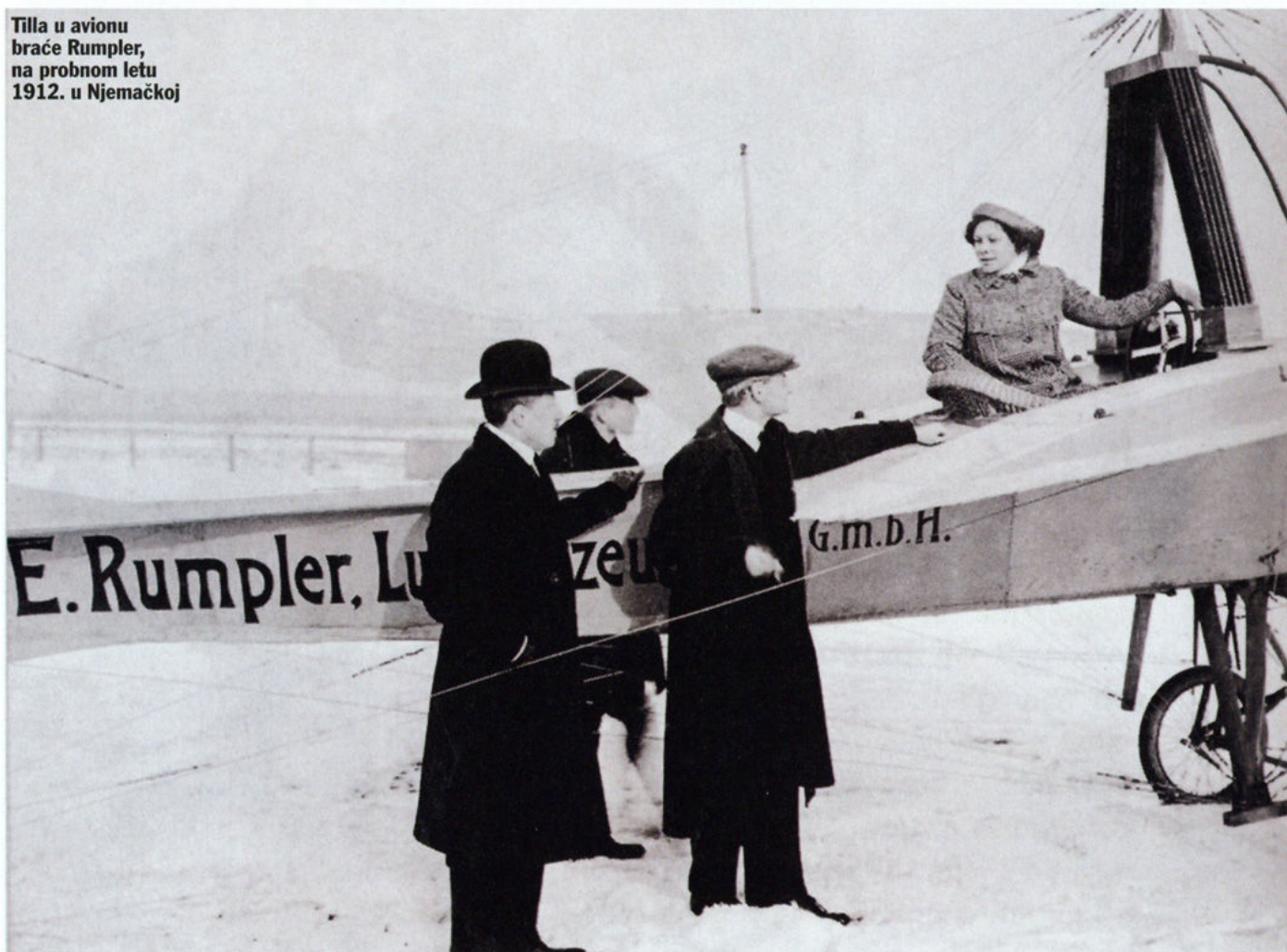

U vrtu vile u Jurjevskoj, pred nosom njemačkim vojnicima koji su se ondje nasilno uselili, skrivala je popise djece s Kozare

Opatijski hotel Cristallo Tilla je, od 1936. do 1938., vodila s trećim suprugom (gore). S prijateljicom Zdenkom Rakovac, prema kojoj je književnik Milan Begović stvorio dramski lik Gige Baričeve (gore desno). Kućni skeč u salonu u Jurjevskoj ulici, 1938., u kojem su sudjelovali Vlasta Lubienski, Tilla, njezin muž Ludwig Katzenellenbogen, Zlata Lubienski, Ivana Fischer i Boris Lubienski (desno)

**Tilla u avionu
braće Rumpler,
na probnom letu
1912. u Njemačkoj**

zbirku umjetnina, te u Zagrebu, u Jurjevskoj, kod Zlate Lubienski, stvorila svoj novi dom. Glumom se više nije mogla baviti jer su zemlje u kojima je dotad igrala bile okupirane.

Uoči Drugog svjetskog rata nagovarala je supruga na novu emigraciju, ovaj put u Ameriku. Dok se on odlučio, prolaz kroz Italiju za Židove je već bio zabranjen, i jedini put vodio je preko Grčke i Turske. Posljednjim Orient-expressom stigli su 1941. iz Beograda u Skoplje, ali samo s turskim, a bez grčkih izlaznih viza, i kad su im one napokon odobrene, Tilla se po njih uputila natrag u Beograd. Muž se od nje oprostio riječima: - Ako me napustiš, ako ti se nešto dogodi, ja sam izgubljen.

Nikad se više nisu vidjeli.

U Beograd je stigla 6. travnja 1941., na dan njemačkog bombardiranja. Preživjela, ali je potom danima lutala Srbijom ne bi li se dokopala Skoplja. No, svi su putevi bili zatvoreni. S mukom se probila natrag u Beograd, dunavskom skelom prebacila u Zemun i odatle vlakom vratila u Zagreb. Njezin je muž, doznala je to tek 1944., uspio stići do Soluna, no ondje ga je uhitio Gestapo i transportirao u nacistički logor blizu Berlina, u kojem je i umro.

Razdirana dvojbama, s jedne strane ljubavljui i privrženosti prema Njemačkoj, u kojoj je provela najznačajnije razdoblje svog života, a s druge mržnjom prema nacistima, Tilla se priključila zagrebačkim ilegalcima. Ilegalno joj je ime bilo Puma. Pomagala je dostavljati lijekove partizanima i za njih je šila odjeću. U vrtu vile u Jurjevskoj zakapala je, u zapečaćenim bocama, važne dokumente, među njima i one o identitetu djece

s Kozare koja su u stočnim vagonima dopremana u Zagreb. Kako su u vilu nasilno useljeni i neki njemački dužnosnici, da ne bi pobudila njihovu sumnju, u vrtu je uzgajala kuniće. Za život je zaradivala pletući čarape i kape te šivajući papuče.

N

akon rata u Tillinu zagrebačkom salonu okupljali su se mladi intelektualci i umjetnici Vlado Habunek, Radovan Ivšić, Kosta Spaić, Mladen Raukar, Josip Torbarina, Du-bravko Dujšin, Mladen Škiljan, Ivo Malec...

Kad je Vlado Habunek osnovao Zemaljsko kazalište lutaka, Tilla je šivala kostime i lutke, po nacrtima Ivana Kožarića. Napisala je i priručnik "Krojač u kazalištu lutaka". Radila je sedam sati na dan, u skučenom prostoru.

- Plaća je - zapisala je - bila sasvim dobra, iako je naravno nisam smjela uspoređivati sa svojim nekadašnjim prihodima. Na pravo kazalište, zbog jezika, nisam mogla pomišljati, a niti sam to htjela, jer sam smatrala da je to razdoblje moga života iza mene.

No, 1951. u Zagrebu je Tilla, za koju u Njemačkoj nisu znali je li uopće živa, pronašao bečki kazališni kritičar Oskar Maurus Fontana. I sljedeće godine, nakon punih 19 godina izbjeglištva, prvi put je posjetila Berlin, s jugoslavenskom putovnicom, a radoznali novinari dočekali su je na aerodromu Tempelhof.

**Ljetnikovac u Noordwijku
za Tilla je sagradio njezin
drugi muž, Paul Cassirer**

Sljedeće tri godine redovito se vraćala u Zagreb, u svoju drugu domovinu, sve do 1955. kad se definitivno vratila u Njemačku, gdje je u 75-oj započela drugi kazališni život. "Velika stara dama njemačkog teatra", kako su je predstavljali, opet je vladala pozornicom, odlazila na turneje, a s 82 godine, unatoč bolnom artritisu, na sceni je izvela mali ples koji je izazvao takav aplauz da su se kulise tresle.

Najstarija aktivna njemačka glumica Tilla Durieux preminula je 21. veljače 1971., šest mjeseci nakon ▶

Tilla na balkonu vile
u Jurjevskoj, u kojoj je
živjela petnaest godina

U spomen-sobi Tille Durieux u Muzeju grada Zagreba nalaze se njezine fotografije, osobni predmeti i 19 umjetnina

Shirnio Mario Kucera

što je proslavila devedeseti rođendan, i točno na stoti rođendan svog drugog muža Paula Cassirera, za kojeg je, unatoč svemu što se dogodilo, govorila:
- On je uvijek sa mnom, katkad ga čak i pitam za savjet.

Posljednji put u kazalištu je nastupila potkraj siječnja u Schillertheatru, na proslavi svoje vršnjakinje i kolegice Else Wagner. Nekoliko dana nakon toga pala je u svom stanu i slomila bedrenu kost, a umrla je od posljedica operacije. Kad se činilo da će se opraviti, tražila je da se pošalje telegram u Istočni Berlin i Wiesbaden gdje su je očekivali, kako se ne bi brinuli jer će svakako ispuniti preuzete obveze...

Unatoč bezbrojnim odlikovanjima i priznanjima kojima joj je iskazivana počast u Njemačkoj, u jednom je pismu, godinu dana prije smrti napisala:

- Ne primjećujem da sam slavna. Živim vrlo osamljeno.

Čeznula je za tim da bude, ako već ne nacionalna, a ona barem narodu mila glumica. Na Tillinu posljednjem počivalištu, na berlinskom groblju, do kojeg je ispraćena po snježnoj vijavici, na jednostavnom oblom grobnom kamenu, osim imena i prezimena velike umjetnice, te godina rođenja i smrti, napisano je samo - profesorica. Tako je Tilla željela, jer još prije Drugog svjetskog rata bila je profesorica na Mozarteumu u Salzburgu.

Posljednji put nastupila je potkraj siječnja 1971., a nekoliko dana poslije pala je i slomila bedrenu kost: umrla je u 91. godini od posljedica operacije

Glumičin grob u Berlinu: prema njezinoj želji, na njemu je natpis 'Profesorica'